

ЕПІТЕТ ЯК КОНСТИТУЕНТ МЕТАСИСТЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті досліджено процеси моделювання поетичної картини світу, розглянуто особливості епітета як структурного першоелемента у поетичній реальності, з'ясовано, що вербальні образи, створені за допомоги художніх означень, є одним із основних інструментів концептуалізації та специфікації поетичної реальності.

Ключові слова: епітет, мовна картина світу, поетична картина світу, моделювання, поетичний текст, ідіолект.

У кожному суспільстві існує певна концептуальна картина світу як своєрідна систематизація, каталогізація й класифікація накопичених людством знань про навколишнє середовище. Частина концептуальної картини світу, компоненти якої співвідносяться з мовними знаками, репрезентує мовну картину світу. В. фон Гумбольдт одним із перших висунув ідею про існування особливого мовного світобачення людини, а концепція Й.Л.Вайсгербера остаточно утвердила думку про мову як „проміжний світ” [1, 42]. Під мовною картиною світу сучасні мовознавці розуміють світосприйняття носіїв мови і його мовну реалізацію.

Сучасні лінгвістичні дослідження свідчать про актуальність вивчення ідеолекту письменника через призму мовної картини світу [10; 11; 12; 14].

На думку деяких учених [11, 29-30], уявлення про мовну картину світу, яка існує у людській свідомості, можна одержати завдяки штучній моделі фрагменту мовної картини світу. Адекватна модель має за мету розкрити будову природної мови, виявляє суттєві риси об'єкта, який вивчається, вона має значну пояснювальну силу, тобто підказує вченим, який бік об'єкта потрібно виявити, на що ще можна очікувати при подальшому дослідженні.

Одним із визначальних фрагментів мовної картини світу є поетична мовотворчість. Поезія функціонує як сугестія почуттів, інтуїтивно-асоціативне освоєння дійсності, тому виявляється транслятором як колективних архетипів національної свідомості, так і нових, індивідуально-авторських моделей художньої дійсності, які, у свою чергу, впливають на формування мовної картини світу. Такий зв'язок дозволяє говорити про поетичну картину світу у межах конкретної мови, конкретного поета. Про складний характер такого утворення писав Ю.Лотман: „...поетична структура, накладаючись на мову, створює складніше відношення: той чи інший вірш як факт мови являє собою текст – не систему, а її часткову реалізацію, однак як поетична картина світу вона подає систему повністю, виступає вже як мова” [12, 50].

Утворюючи свої власні поетичні картини світу, письменники у такий спосіб беруть участь у формуванні мовної картини світу свого народу. Поетична картина світу – це своєрідне динамічне утворення, за допомоги якого у художній формі, з використанням художніх засобів здійснюється обробка інформації про навколишній світ і водночас накопичується ця інформація в узагальненому вигляді. Тобто конкретні мовні засоби стають своєрідною системою „упаковки” нового знання.

Таким чином, поетична картина світу є моделлю фрагмента мовної картини світу і, як і будь-яка модель, вона має свою структуру.

А якщо поетична система визнається структурованою, то природно виникає питання будови цієї структури, а також питання її структурних першоелементів.

Одним із таких структурних першоелементів у поетичній реальності закономірно можна вважати епітет, оскільки „із якомога повнішого словника епітетів літературної мови, вимальовується й національна картина світу, особливості її репрезентації” [4, 6]. У силу своєї простоти епітет є найкоротшим шляхом естетичної категоризації об'єктивної дійсності, і водночас може вступати у тісний взаємозв'язок з іншими мовними засобами, утворюючи разом з ними складні асоціативно-образні конструкції, тобто може виступати у ролі елемента більш складної структури. Таку думку підтверджує Т.Онопрієнко, називаючи епітет основним системоутворюючим тропом [13, 48].

Епітет функціонує у поетичному тексті як дискретна семантична одиниця, що надає естетичні, оцінні характеристики предметам реального або ідеального світу, формуючи у такий спосіб концептуальні площини (локуси) твору. Таким чином, художні означення несуть закодовану соціокультурну інформацію, постають сукупністю інваріантних категорій.

Кожну окрему людину характеризує свій індивідуальний набір домінант, крізь призму яких вона дивиться на світ. Моделюючи власну поетичну картину, автор втілює суб'єктивний образ об'єктивної дійсності: „У художній творчості відбивається поетична мовна картина світу, до якої входять не лише об'єкти, а й ставлення до них самого автора” [17, 25]. Отже, поетична картина світу існує у двох формах: як ідеальна сутність у свідомості поета і як об'єктивно існуючий продукт творчості. Можливість на підставі видимого реконструювати приховане відзначалася різними вченими й філософами, представниками різних дослідних концепцій [Див. 15, 80]. Раціональна реконструкція поетичних настанов автора допомагає виявити семантико-стилістичний центр

художньої структури.

Сучасні лінгвостилістичні дослідження свідчать, що акцентоване змістове навантаження в ідіолекті письменника можуть мати епітети [4], тому виявляється цілком можливим реконструювати авторські інтенції шляхом інтегрального аналізу корпусу епітетів у поетичній системі, де „вербальні образи й моделі розглядаються як основний інструмент концептуалізації та специфікації реальності” [1, 43].

Моделювання поетичної картини світу – це спосіб інтерпретації дійсності поетом і значною мірою залежить від його емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу [10, 21], тому саме епітетоможуть якнайповніше репрезентувати це ставлення у силу своїх категоріальних ознак. Такої ж думки дотримується А.С. Вольф, зазначаючи, що манера вживання епітета – одна з найбільш показових і суттєвих рис стилістичної своєрідності письменника, яка „дозволяє виявити ідейно-естетичну позицію автора, створити певний образ автора” [6, 55].

Якщо розглядати епітет не ізольовано, а у складі поетичного тексту, то у більшості випадків він стає „обов’язковим елементом вислову” [7, 110], оскільки будь-який предмет, явище, персонаж стають без нього неінформативними. Наприклад, у Т.Г. Шевченка: *Мовчать гори, грає море, Могили сумують, А над дітьми козацькими Поляки панують* (І 86.59). Якщо вилучити із контексту епітет, строфа стає незрозумілою. У тому ж випадку, коли епітет є субстантивом, текст взагалі втрачає смисл: *Щоб понесли буйнесенькі За синєє море Чорнявомузрадливому На лютєє горє!* (І 84.35) (Пор. текст без епітетів: *Щоб понесли... За море... На... горє!*). А саме інформативність вважає провідною рисою поезії Ю.Лотман: „... мипомічаємо, що невеликий за обсягом вірш може вмістити інформацію, недоступну для товстих томів нехудожнього тексту” [12, 46]. На думку О.М. Вольф, „достатність” смислу відчувається адресатом на основі його знання мови і відповідної „картини світу” [7, 120], причому „іменник вимагає означення на основі своєї семантики і позиції у вислові” [7, 125]. Іншими словами предмет, явище, персонаж у поетичному тексті мають відкриту семантичну валентність на якісне означення, яка реалізується за допомогою епітетів.

Епітетні одиниці у поетичному тексті, реалізуючи поліфонію естетико-аксіологічних значень, створюють інформаційну матрицю, яка відображає соціальний досвід мовця і поєднує його з індивідуальними властивостями світосприйняття.

Основні принципи конструювання поетичної картини світу за допомоги художніх означень простежимо на прикладі моделі хронотопу України у поезії Т.Г. Шевченка.

На важливості образу України для Шевченкового поетичного світу наголошує Юрій Барабаш:

„Україна” для Шевченка – не така собі звичайна, одна з багатьох, текстова одиниця; ні, це підставовий, семантично вбирущий словообраз, який концентрує в собі найхарактерніші ознаки і глибинну суть поетового світовідчуття, світосприйняття, світогляду. Тобто йдеться про ключову, парадигмальну для Шевченкової свідомості, його поетичної уяви категорію, про сенсову і структурно-художню домінуючу всієї творчості. Поза Україною не досягнемо Шевченка, та й без Шевченка неможливо ні уявити, ані вповнізбагнути Україну” [2, 3-4].

Поетика творення образу України як просторового локусу включає як епітети з власне просторовою семантикою (далекій, дальній, широкий), так і художні означення до ряду усталених прикмет українського етнопростору: *Дніпро, степ, могили, байрак, хата* тощо.

Просторовий локуум, зовнішній світ як сферу буття ліричного персонажа Шевченко реалізує у численних пейзажах. За пейзажами – смислова перспектива поезії. На думку Л.Генералюк, пейзажі, що співмірні з внутрішньою суттю Шевченка, представляють портрет його душі в різні моменти життя [8, 208]. Глибоке відчуття природи поетом сприяє тому, що її образи стають зазвичай візуалізацією його особистісної моделі всесвіту.

Візуальні межі простору ілюструють епітетні конструкції, що змальовують художні деталі пейзажів, які „бачить” поет або його ліричний герой. Читач сприймає авторські візії шляхом реконструкції власного досвіду споглядання природи, але на основі запропонованих зорових асоціацій.

Центром поетичної картини світу Т.Г. Шевченка є етнічні стереотипи, що формувалися поступово, шляхом накопичення й відбору соціального досвіду народу. Традиційний український колорит ілюструють епітетні конструкції *зелений гай, червона калина, висока тополя, барвінок хрещатий, битий шлях* тощо.

Епітети з просторовим значенням (*далекій, дальній, глибокий, безкрайї, великий, високий, височенний, маленький, малий, невеличкий, не малий, безконечний, бездонний, чималий, дрібний, широкий, тисячоглавий тощо*) у Шевченковій поезії також зазвичай сполучаються з лексемами, що позначають ментальні архетипи, концепти українського етнопростору: *шлях, могила, степ, поле, земля, світ* тощо.

....Тяжко мені
Витать над Невою,
України **далекої**
Може вже немає (І 250.455) Сон

... а Україна!
А степи **широкі!**
Там повіє *буйнесенький*,
Як брат, заговорить;
Там в **широкім** полі воля;
Там *синє* море (І 68) І.Н.Маркевичу

Суто український інтер'єр репрезентують епітетні конструкції з ключовою лексемою „хата”, яка вживається у поетичній мовотворчості Т.Г.Шевченка 313 разів. На асоціативно-образний потенціал хати як типово українського простору вказують рядки з поеми „Сон” („У всякого своя доля...”):

...Долітаю –
То город безкрай.
Чи то турецький,
Чи то німецький,
А може то, ще й московський.

Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні **однісінької хати.**
(І 271)

На думку Ю.Дядишевої-Росовецької, *хата* конденсує в собі надзвичайно важливий для української, у першу чергу, селянської культури етнологічний зміст: це не лише найменування житла, а й світоглядний, філософський, навіть національний символ [9, 7]. Хата у Т.Г.Шевченка може бути *біленька, безверха, горілая, кривобока, весела, убога, тепла, нетоплена, холодна, темна, нечепурна, нова, велика, маленька* тощо. Ряд художніх означень визначає специфіку концепту і сприяє формуванню його нових значень. Наприклад, оказіональне образне вживання епітета з просторовою семантикою призводить до появи нового символічного значення „хата-домовина”: *Із Умані Де-де чуть – гукають Товариші гайдамаки; Гонти мов не чує, Синам хату серед степу Глибоку будує* (І 185.2376). Епітетна конструкція „зелена хата” у Т.Г.Шевченка позначає гай. Метафоризуючись за допомоги художнього означення, образ хати стає перифразом України: „Отак німота запалила **Велику хату**, і сім'ю, Сім'ю слав'ян роз'єднала І тихо, тихо упустила Усобищ лютую змію”(І 287.18).

Екзистенція українського світу проектується Шевченком шляхом проекції в ментальні субстанції, у результаті чого з'являється вербальний код відбитої у свідомості поета концептуальної системи знань про навколишню реальність України.

Отже, зміст кожної концептуальної сфери визначається наявністю в ній семантичної сфери, яка на рівні поетичного тексту реалізується в конкретних мовних одиницях. Вербальні образи, створені за допомоги художніх означень, є одним із основних інструментів концептуалізації та специфікації поетичної реальності. Модель поетичної картини світу має характер системної єдності, і „співвідношення її елементів таке, що зміна будь-якого із них призводить до зміни усіх інших” [12, 26], тому можемо говорити, що епітет є одним із основних конститuentів системи моделювання поетичної картини світу автора, своєрідним „квантом” інформації, що забезпечує функціональну цілісність тексту, багаторівневісемантичні зв'язки між його елементами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак І.В. Англійські неологізми кінця ХХ ст. як складова мовної картини світу: дис...канд.філол.наук /Ірина Василівна Андрусак.– Ужгород, 2002. – 198 с.
2. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й національно-філософська парадигма /Юрій Барабаш. – К.: Вид-дім „Кієво- Могиланська академія”, 2004. – 181 с.
3. Боронь О.В. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка /О.Боронь. – К.: Агентство „Україна”, 2005. – 152 с. – Бібліогр.: с.135-149.
4. Братусь М.Ф. Структура, семантика і стилістика епітета в художній прозі І.Багряного:автор.дис...канд.філол.наук: спец.10.02.01 „Українська мова” / М. Ф. Братусь. – К., 2002. – 16 с.
5. В.С. Мова Т.Шевченка /В.С.Вашенко. – Х., 1963. – 261 с.
6. Вольф А.С. Эпитет как характерологическое средство в творчестве Л.Фейхтвангера / А.С.Вольф // Научные доклады высшей школы. Филологические науки, 1972. - № 2. – С.55-65.
7. Вольф Е.М. Прилагательное в тексте („Система языка” и „картина мира”) / Е.М. Вольф // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С.118-135.
8. Генералюк Л. Феномен синестетизму в творчості Шевченка /Л.Генералюк // Тарас Шевченко і європейська культура. – Черкаси: Брама, 2001. – 368 с.
9. Дядишева-Росовецька Ю.Б. Слово в поетичних контекстах Т.Шевченка: усно-традиційні витoki: автор.дис...канд.філол.наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ю.Б. Дядишева-Росовецька. – К., 2000. – 17 с.
10. Колесник О.С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект: дис...канд.філол.наук: 10.02.04 / Олександр Сергійович Колесник. – К., 2003. – 201 с.
11. Лазарович О.Н. Теоретические проблемы описания фрагмента языковой картины мира: Дис...канд.филол.наук: 10.02.19 /Олег Николаевич Лазарович. – Ивано-Франковск, 1995.- 197с.
12. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии /Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПБ, 1996. – 848с.
13. Оноприенко Т.Н. Эпитет: Семантика и структура (на материале английской тропики):автор.дис...доктора филол. наук:

спец.

10.02.04 / Т.Н. Оноприенко. – Житомир: Полиграфіка, 1997. – 48 с.

14. Соколовская Ж. «Картина мира» в значениях слов. «Семантические фантазии» или «катехизис семантики» /Жанна Соколовская.
– Симферополь: Таврия, 1993. – 233 с.
15. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова /О.О.Семенець. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
16. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. /Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1, Т.2.
17. Шуляк С.А. Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Є.Гуцала. Дис...канд.філол.наук. – Умань, 2005. – 205 с.
18. Шупта-В'язовська О. Творчість Шевченка як ліричний канон (часопросторовий аспект) / О. Шупта-В'язовська // Тарас Шевченко і європейська культура. – Черкаси: Брама, 2001. – С. 105-112.

В статье исследуются процессы моделирования поэтической картины мира, рассматриваются особенности эпитета как структурного первоэлемента в поэтической реальности. Выяснено, что вербальные образы, созданные с помощью художественных определений, являются одним из основных инструментов концептуализации и спецификации поэтической реальности.

Ключевые слова: эпитет, языковая картина мира, поэтическая картина мира, моделирование, поэтический текст, идиолект.

The processes of simulation of poetic world image are analyzed in the article; the features of epithet as the main structural element in poetic reality are examined. It is found out that the verbal images created by means of artistic attributes, were the one of the basic instruments of conceptualization and specification of poetic reality.

Key words: epithet, language world image, poetic world image, simulation, poetic text, idiolect.